

УДК 94 (477) «1980/1991»

ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ТА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ НА ХЕРСОНЩИНІ НАПРИКІНЦІ 1980-х – 1991 рр.

Володимир Михайлов

Таврійський державний агротехнологічний університет
Україна, 72310, Запорізька обл., м. Мелітополь, проспект Б. Хмельницького, 18
e-mail: miha_historic@mail.ru

Доба перебудови поклала початок демократизації суспільно-політичного життя у СРСР. У другій половині 1980-х рр. в Україні починають масово виникати неформальні товариства, які не підпорядковувалися радянським органам влади. Громадські організації відіграли ключову роль у модернізаційних процесах, саме вони виступили руйнівниками радянської ідеології. Становлення опозиційного руху в Україні відбувалося у формі різних за напрямками об'єднань, клубів і товариств на основі ключових проблем українського суспільства того часу – екологічної безпеки, відновлення прав української мови, дотримання громадянських свобод людини, ліквідації «білих плям» історії.

Поглиблення процесів демократизації, швидке зростання чисельності неформальних товариств та їх поступова політизація, призвело до створення масової суспільно-політичної організації республіканського масштабу – Народного Руху України (НРУ).

Процес створення та діяльності НРУ у роки перебудови знайшов своє відображення у новітній українській історіографії. Даній проблемі присвячено монографії вітчизняних авторів: О. Гараня [1], Г. Гончарука [2, 3], В. Ковтуна [4] та кандидатські дисертації: С. Бондаренка [5], О. Бураковського [6], Ю. Діденка [7], Н. Кіндрачук [8], М. Кучерук [9], О. Мардаренко [10], С. Овсієнка [11], О. Шановської [12]. Історики системно дослідили досить широке коло проблем: ідейно-політичні витоки НРУ; державотворча програма, спрямована на утвердження української незалежності; національний аспект у діяльності Руху; функціонування НРУ щодо відносин України з Російською Федерацією тощо.

Поступово українська історіографія поповнюється науковими працями, в яких висвітлюється діяльність регіональних структур НРУ. У дисертаційних роботах В. Піпаша, М. Тиского та О. Шипотілової досліджено історію обласних осередків Руху: Закарпатського [13], Во-

линського [14] та Миколаївського [15]. У 2009 р. побачили світ дві монографії, присвячені історії крайових організацій НРУ у Донецькій [16] і Чернігівській [17] областях.

Отже, діяльність Народного Руху на загальнодержавній арені досліджено ґрунтовно, його місце та роль у становленні незалежної України визначені. Тим не менш, низка проблем з історії регіональних структур НРУ залишається фрагментарною. Зокрема, функціонування Херсонського крайового осередку Руху є маловідомою, не визначено роль регіональних структур НРУ в об'єднанні демократичних сил для протидії Державному комітету з надзвичайного стану (ДКНС) (рос. мовою: «Государственный Комитет по Чрезвычайному положению» – ГКЧП) у серпні 1991 р.

Джерельною базою статті виступають фонди державного архіву Херсонської області, матеріали офіційних регіональних періодичних видань і «самвидавна» преса. Метою даного дослідження є висвітлення громадсько-політичної діяльності НРУ у протистоянні з Комуністичною партією України на Херсонщині напр. 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.

З початку 1988 р. різні неформальні організації почали поширювати ідею створення громадського об'єднання на зразок Народного фронту. В основу організаційної моделі Руху було покладено ідею структурної розбудови, починаючи з низових осередків. Спочатку у трудових колективах, в установах, на підприємствах, у колгоспах створюються ініціативні групи. У межах міста та району з представників цих груп створюються координаційні ради. З представників рад міст і районів – координаційні ради областей [18, с. 56].

Протягом короткого часу Рух перетворився на організаційно оформлену політичну силу. Наприкінці 1989 р. по всіх областях України функціонувало близько 500 осередків. Проте, організаційним структурам НРУ була притаманна регіональна незбалансованість. За даними архівних джерел, 60% з усіх членів Руху

проживало у західному регіоні, 25% – у центральних областях і лише 12% – на півдні та 6% – на сході України [19, арк. 198].

Установча конференція Херсонського крайового об'єднання НРУ (ХКО НРУ) відбулася 9 грудня 1989 р. [20, арк. 4]. Першим головою обрано Т.Й. Добуша. Програма діяльності ХКО НРУ передбачала роботу над широким спектром проблем області: політичних, екологічних, економічних, національно-культурних. Приділено увагу критичному стану навколишнього середовища Херсонщини. Зокрема, Рух вимагав вжити заходів щодо забруднення Джарилгацької затоки, припинити будівництво 3-ої черги титанового заводу у Красноперекопську, встановити очисні споруди на Херсонському целюлозно-паперовому (м. Цюрупинськ) і машинобудівному (м. Генічеськ) заводах. Серед національно-культурних заходів передбачалося закласти пам'ятні знаки на місцях Кам'янської та Олешківської Січей, впорядкувати могилу кошового отамана Костя Гордієнка, встановити меморіальні дошки жертвам голодомору 1932-1933 рр. та сталінського терору, відкрити українські недільні школи, підтримувати відродження УАПЦ та УКЦ на Херсонщині.

11 листопада 1989 р. на засіданні оргкомітету ХКО НРУ обговорювався план дій на майбутню виборчу кампанію. Пропонувалося вести широку агітацію серед населення, проводити збори. Створено макет передвиборчого плакату під назвою «Вступайте в Рух». Разом з цим член Руху Чихун висловив настороженість з приводу поведінки правоохоронних органів під час останніх зборів: «...міліції було більше ніж «рухівців». Ходять, дубинками розмахують..., а де гарантія, що під час передвиборчої агітації, вони не підійдуть, можуть руки скрутити, вдарити...» [20, арк. 3-5].

21 січня 1990 р. за ініціативи Херсонського КО НРУ відбулося святкування 71-ї річниці Акту Злуки. Напередодні заходу по місту були розклеєні об'яви для інформування населення. Біля пам'ятника Т. Шевченка відбувався мітинг, учасники якого несли українську національну символіку. Під час акції стався інцидент – спецдружина захопила трьох членів Руху та конфіскувала у них два національні прапори. Проте, згодом членів Руху було звільнено [20, арк. 7].

Протягом др. пол. 1989-1990 рр. у Херсонській області виникли осередки НРУ у містах – Нова Каховка, Генічеськ, Гола Пристань, Скадовськ, Цюрупинськ; та районах – Каланчацькому, Новотроїцькому, Чаплинському, Білозер-

ському, Великоолександрівському [21, арк. 1-37].

На відміну від більшості неформальних громадських формувань Рух чітко ідентифікував себе як опозиційну політичну силу до компартії, тому проводив підготовку до березневої виборчої кампанії 1990 р. Члени ХКО НРУ – Піддубняк В., Бондаренко Л., Марков Б., Вірлич А., Пацаль В. – були висунуті у кандидати в народні депутати УРСР [20, арк. 6].

Активісти Руху проводили агітацію, використовуючи різноманітні інформаційні листівки. За їх допомогою місцеве населення ознайомлювалося з реальним станом української економіки, яка по суті, носила колоніальний характер. Автори робили аналіз економічних перспектив незалежної України, як держави з колосальним природно-ресурсним потенціалом [22, арк. 1-2]. Напередодні виборів у народні депутати НРУ знайомив населення з програмою діяльності організації, інформував про власні політичні принципи, що ґрунтувалися на демократичних засадах, етнічній толерантності та соціальній справедливості [22, арк. 4-5]. Рух, протиставляв тоталітарній комуністичній системі власну програму суспільно-політичного розвитку. Громадянам запропоновано шлях, який виведе їх з комуністичного рабства та забезпечить будівництво демократичної та цивілізованої держави [22, арк. 21]. У листівці під назвою «Куди йдуть партійні внески?» висловлено обурення підвищенням зарплати для номенклатури. Постанова схвалена 1 жовтня 1989 р. за підписом М. Горбачова, причому її публікація у ЗМІ була заборонена. Листівка наводить приклади окладів керівного складу обкому та міському до і після надбавок. Крім того, мова йде про інші номенклатурні привілеї «обраних» – «спецпайки», санаторії, дачі, квартири тощо [22, арк. 31].

Партапарат поширював листівки з огульною критикою Руху. Причому зміст критичних матеріалів не відповідав дійсності, а в окремих випадках суперечив законам логіки та здоровому глузду. Так, у листівці під назвою «Слушайте вечевой колокол тревоги!» так звана «Добровольная группа защитников советской власти» звинувачує Рух і литовський Саюдіс у спробі відродити Річ Посполиту [22, арк. 45].

Тим не менш, Херсонський Рух поступово перетворився на помітну політичну силу у регіоні. На останніх виборах у березні 1990 р. до Верховної Ради України депутатом від НРУ Херсона обрано Б. Маркова [20, арк. 8].

У вересні 1990 р. відбулася конференція

ХКО НРУ за підсумками якої до Верховної Ради України направлено резолюцію, що містила такі вимоги: відхилення Союзного договору; націоналізація майна партії та департизація органів влади. Після завершення конференції найрадикальніша частина Руху влаштувала пікет біля облвиконкому на знак протесту проти можливої відправки до Вірменії військовослужбовців з батальйону, дислокованого у смт. Камишани [23, арк. 32, 31-39].

У м. Бериславі на центральній площі, відбувся несанкціонований мітинг на тему «За національний суверенітет України та права людини». В акції окрім місцевих мешканців прийняли участь гості з Каховки, Херсона та смт. Новотроїцького, всього 50-60 чол. Учасники мітингу виступали проти бюрократії парт-апарату, вимагали відкрити церкву у с. Зміївка та кооператив у Бериславі. Міліція запроотокोलювала акцію протесту, згодом його організаторам з числа активістів Руху, встановлено адміністративне покарання у вигляді штрафу. У відповідь члени Херсонського Руху й Української республіканської партії влаштували біля Бериславського райкому пікет проти штрафів накладених на активістів попереднього мітингу [23, арк. 32, 38-40].

Значним досягненням Руху стало видання власної газети «Голос Таврії», перший номер якої вийшов у січні 1991 р. У випуску центральне місце зайняла стаття «Апаратні ігри», що розкривала корупційні дії чиновників в обкомі та міськкомі партії Херсонщини [24, с. 1-2]. У другому номері незалежного видання населення отримало можливість ознайомитись з частиною програми НРУ та українською поезією [25, с. 1-2]. Газета «Голос Таврії» завжди друкувала цікаві матеріали з числа наболілих проблем українського суспільства: жахливих подій голоду 1932-1933 рр. в Україні [26, с. 1], захисту навколишнього середовища та здоров'я населення [27, с. 1], демократичних свобод і прав громадян [28, с. 1-2], короткі політичні новини України [29, с. 3] й ін.

У зв'язку з діяльністю НРУ, Херсонський обком розробив і впроваджував низку заходів, спрямованих на нейтралізацію діяльності демократів. Перш за все у засобах масової інформації розгорнули «аргументовану наступачою критику антипартійних поглядів». Організували спеціальні передачі на радіо, публікували у газетах «компрометуючі» матеріали (що як правило не відповідали дійсності). Працівників відділу пропаганди та агітації застерігали від некоректної безпідставної критики, навпроти скеровували на цілеспрямоване розві-

нчення програми НРУ. Окремо вказувалося на необхідності контролю за копіювальною технікою в установах усіх видів, яку «неформали» могли використати для виготовлення власних агітаційних матеріалів [30, арк. 33-40].

При райкомах і міськкомах партії створювалися окремі агітаційно-пропагандистські групи для «попередження націоналістичних, екстремістських та антисоціальних проявів» збоку НРУ. У первинні партійні осередки спрямовувалися матеріали з критикою на адресу демократів. Проводилися мітинги, на яких заздужувалася «екстремістська» діяльність «рухівців» [31, арк. 23-27].

Цілеспрямована критика лунала на адресу програми НРУ, більшість положень якої прямо названі «утопічними». Питання про республіканську власність, економічний суверенітет УРСР, перехід на українську мову викладання у закладах освіти вважалися неприпустимими [32, арк. 24-29].

Серйозним випробуванням для національно-демократичних сил України стали події, пов'язані з організацією державного перевороту, що розгорталися протягом 19-21 серпня 1991 року. Консервативні сили комуністичної системи не бажали миритися з процесами демократизації у СРСР, і тим більше із суверенізацією радянських республік. Серпневий заколот став останньою спробою ортодоксів відновити тоталітарний комуністичний режим і зберегти радянську імперію від розпаду.

О 6-й годині ранку 19 серпня 1991 р. в СРСР було оголошено надзвичайний стан. Президента СРСР М. Горбачова було відсторонено від влади. Заколотники створили для керівництва країною Державний комітет з надзвичайного стану. Оголошувалося, що його рішення «обов'язкові для неухильного виконання усіма органами влади й управління, посадовцями і громадянами на усій території Союзу РСР» [33, с. 16].

У цих складних умовах реакція на спробу перевороту проявилися реальні, а не декларативні наміри різних державних органів, політичних сил, партій, організацій і рухів, різних соціальних і професійних груп, окремих громадян України.

О 9-й годині ранку було оголошено ультиматум Голові Верховної Ради України. У службовому кабінеті Л. Кравчука, командуючий Сухопутними військами, заступник Міністра оборони СРСР В. Варенников, який спеціально прибув з Москви та командуючий Київським військовим округом В. Чичеватов, у присутності першого секретаря ЦК КПУ С. Гуренка, зая-

вили, що у разі ігнорування рішень ГКЧП в Україні, проведення страйків та акцій непокори на її території буде застосовано військову силу. Під час розмови С.Гуренко мовчав, що було сприйнято як згода з позицією генералів.

Секретаріат ЦК Компартії України надіслав на місця (першим секретарям обласних комітетів, Київського міськкому КПУ) шифрограму, в якій схвально оцінював події у центрі та пропонував парткомам «організувати» підтримку дій ГКЧП. Зокрема, у шифрограмі говорилося: «У зв'язку з введенням у країні надзвичайного стану найважливішим завданням партійних комітетів є сприяння Державному Комітету з Надзвичайного Стану в СРСР. В усій своїй практичній діяльності необхідно керуватися Конституцією Союзу РСР, документами, що видаються Державним комітетом з Надзвичайного Стану» [33, с. 167].

Таким чином, керівництво Компартії України підтримало антиконституційну спробу реакційного перевороту, трагічні наслідки якого для долі українського народу були очевидні.

Керівництво вищого законодавчого органу УРСР – Верховної Ради вагалось, перебуваючи під сильним тиском заколотників. 19 серпня виступив Голова Верховної Ради Л.Кравчук і почав з того, що йому «відомо поки що не все», а потім закликав «успішно завершити збирання врожаю», його зрозуміли у тому сенсі, що він ухиляється від відкритого засудження заколоту.

У ті трагічні години проти наступу реакції виступили демократичні сили України. Представники Руху та новостворених демократичних партій оголосили пропозицію дати оцінку заколоту спеціальним рішенням президії Верховної Ради УРСР. Але більшість членів президії вичікувала, блокуючи всі спроби членів Народної Ради дати оцінку дій ГКЧП.

19 серпня 1991 р. з Москви, першим секретарям ЦК компартій союзних республік, республік, крайкомів, обкомів партії розіслана шифрограма під грифом «таємно». Документ прямо вказував на необхідності проведення «...заходів за участю комуністів по сприянню Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР». У другій шифрограмі партійним секретарям ставилося завдання «регулярно інформувати ЦК КПРС про ситуацію у регіонах, настроях людей... про реакцію населення на заходи Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР» [34, с. 2].

У той же день секретаріат ЦК Компартії України розіслав на місця шифрограму, в якій було зазначено, що «найважливішим завдан-

ням партійних комітетів є сприяння Державному комітету з надзвичайного стану» [35, с. 2]. Слідуючи вказівкам «зверху», Херсонський обком для запобігання спротиву з боку національно-демократичних сил чітко вказував, що «всілякі демонстрації, мітинги, маніфестації, страйки повинні бути виключені...» [36, с. 2].

Інструктор райкому партії О.Д. Михайленко проводила збори у с. Асканія-Нова на підтримку ДКНС. Парторг колгоспу «Кірова» М.Р. Окуненко, голова колгоспу М.М. Мартиновець, проводили збори на підтримку путчистів. Пропонували людям вчинити розправу над членами Руху та УРП. Редактор районної газети «Радянська Таврія» пішов ще далі – на адресу рухівців пролунало наступне: «Для вас лагерей хватит, а кому не хватит, перестреляем...» [37, с. 2].

Керівництво великих підприємств Херсона поспішало виконувати накази своїх галузевих відомств. Так, на ВО «Дніпро» видано наказ, який вимагав від всіх працівників «...неухильно виконувати постанову № 1 Державного комітету з надзвичайного стану...». Начальнику ВОХР на підприємстві ставилося завдання «посилити режим таємності, пропускний і внутрішній режими, забезпечити надійну охорону об'єднання». Крім того, «...організувати цілодобове чергування керівного складу підприємства, ...патрулювання території заводу в нічний час силами співробітників ВОХР, робітників і службовців...» [38, с. 2].

Неважко зрозуміти, що в умовах заколоту, місцева влада більше думала не про охорону матеріальних цінностей і забезпечення технологічного процесу на виробництві, а демонструвала Москві свою готовність нейтралізувати можливі виступи національно-демократичної опозиції.

За цих умов демократи розгорнули широку роботу в масах. Із засудженням перевороту виступила демократична частина членів президії Верховної Ради. Дії ГКЧП вони кваліфікували як антиконституційні й у разі спроби захоплення ним влади в Україні закликали народ до непокори.

У перший день заколоту до Києва відправлене звернення депутатів Херсонської обласної Ради наступного змісту: «Закликаємо Верховну Раду Української РСР залишатися вірними демократичним перетворенням, не допустити державного перевороту, слідувати результатам голосування українського народу за суверенну державу». Звернення підписали 25

депутатів [39, с. 1].

Цей документ мав певний вплив на суспільні настрої населення Херсонської області. В умовах інформаційного голоду, люди намагалися зачепитися за будь-які повідомлення про політичні події у країні. Для багатьох, це був знак того, що у Херсоні, де вплив комуністичних ортодоксів був доволі потужним, є люди, які відкрито виступають проти державного заколоту.

19 серпня 1991 р. прогресивні національно-демократичні сили Херсонської області у складі ХКО НРУ, ДПУ, ПДВУ, УРП, оприлюднили звернення з приводу ДКНС наступного змісту: «Ми, представники «Демократичної Херсонщини», засуджуємо військовий переворот і закликаємо Вас згуртуватися навколо законно обраної влади, навколо Верховної Ради України... Вимагаємо: надати можливість негайного виступу М.С. Горбачова по радіо і телебаченню, негайного скликання надзвичайної сесії Верховної Ради України та з'їзду народних депутатів СРСР... В разі незаконного введення надзвичайного стану в Україні, закликали готувати всеукраїнський страйк та кампанію громадської непокори» [40, арк. 10].

Член виконкому ХКО НРУ С. Могильницький, на сторінках самвидавної газети «Голос Таврії», досить чітко проілюстрував серпневі події у Херсоні. Наведемо його розповідь повністю: «Вже з сьомої ранку пішла активна підготовка опору путчистам – радились люди, збирались керівники, давалась оцінка ситуації, встановлювався зв'язок з керівництвом партії та НРУ. Готувались листівки, лозунги та плакати. Приміщення Руху забите людьми, ...пропонують свої послуги. Офіцери й надстроковики переведені на казармене становище.

Прийнято спільне рішення НРУ і демократичних партій (УРП, ПДВУ, ДПУ) – готувати людей, працівників підприємств до загального політичного страйку і громадської непокори. Вироблено звернення до громадян, в якому даємо оцінку путчу.

Десятки людей під жовто-блакитними прапорами йдуть до міськради, щоб висловити свій протест. Біля будинку зустрічаємо групу депутатів («Альтернатива»), що вимагали скликання надзвичайної сесії. Частина приєднується до нас. З'являється кілька міліцейських автомашин. Підполковник Година погрожує застосувати силу, готовий виконати наказ Пуго. Т. Добуш зачитує звернення до громадян. Зростає натовп. З'являється секретар міському КПУ Найда Г.І. Вирішили зібратись в залі засі-

дань міському КПУ. Згоди не дійшли. Позиція демократів – одностайна. О 20.30 закінчили дискусію.

20 серпня мітинг продовжується над вечері. О 14.30 зустріч з Найдою Г.І. та партапаратом. З'ясували, що в нього була нарада з секретарями парторганізацій підприємств. Майже половина підтримала путчистів. Почалося затягування часу. Між тим вже були накази деяких директорів підприємств, заяви секретарів райкомів, що закликали населення підтримати хунту. Були і прямі погрози рухівцям і демократам.

Прийшли до досить «обтічного», «безбарвного» звернення до народу, міліції, військових, КДБ. По радіо звернення пролунало аж 21 серпня о 18 годині вечора. Лозунг на шматку картону рухівця: «Українцям і росіянам – братерство, Україні – незалежність!» Відтворив глибоку суть наших давніх відносин» [41, с. 4].

Після путчу на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР голосами 346 народних депутатів 24 серпня 1991 р. ухвалила Акт проголошення незалежності України. У грудні 1991 року, коли настав час підтверджувати самостійність, миколаївці, запоріжці, одесити, херсонці та жителі інших регіонів України – сказали «Так».

Отже, функціонування осередків НРУ на Херсонщині відбувалося у контексті загальноукраїнського національно-державного відродження. Тим не менш, цей процес відзначався певними регіональними особливостями, що сформувалися під впливом культурно-історичних, соціальних і політичних факторів.

Створення осередків Руху у південному регіоні відбувалося повільніше, ніж на заході України. Так, установча конференція Херсонського крайового осередку відбулася лише у грудні 1989 р., тобто на 8 місяців пізніше ніж аналогічна структура у Тернопільській області.

Пріоритетними завданнями функціонування ХКО НРУ були формування українського інформаційного простору, піднесення національної самосвідомості населення, дотримання демократичних прав і свобод громадян, їх залучення до активної суспільно-політичної діяльності, боротьба за досягнення державного суверенітету України на національно-демократичних засадах.

З цією метою Рух використовував різні форми та методи політичної інформаційної боротьби – мітинги, демонстрації, акти громадянської непокори, культурно-масові заходи національного забарвлення, видавництво «самвидавної» періодики.

Процес національного пробудження у південному регіоні проходив у дуже складних умовах. Перш за все на півдні переважало зрусіфіковане населення, яке відзначалося несприйняттям радикальних національно-орієнтованих гасел НРУ. Відповідно у виступах на установчих конференціях, прийнятих деклараціях і практичній діяльності активісти Руху Херсонщини дещо зміщували акцент з національних, на екологічні, культурні та соціальні аспекти суспільних проблем, що слід розв'язати.

Незважаючи на загальні тенденції організації та суспільно-політичної кризи Комуністичної партії, на Півдні позиції обкомів були сильнішими за партійні структури на Заході та у Києві. Це зумовило жорсткий супротив функціонуванню осередків НРУ, з використанням повного арсеналу адміністративного та пропагандистського тиску.

Під час серпневого заколоту 1991 р., обласні та міські компартійні структури відверто або у кращому випадку, за мовчазної згоди, сприяли втіленню у життя заходів запроваджених ДКНС. Навпаки, національно-демократичні формування, передусім південноукраїнські осередки НРУ та філії УРП виступили з рішучим протестом проти державного антиконституційного перевороту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарань О.В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О.В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
2. Гончарук Г.І. Народний Рух України: Історія / Г.І. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.
3. Гончарук Г.І. Народний Рух України: Історія: 1989-1996 рр. / Г.І. Гончарук. – Видання друге, доповнене. – Одеса: Астропринт, 2014. – 336 с.
4. Ковтун В. Історія Народного Руху України / В. Ковтун. – К.: Генеза, 1995. – 395 с.
5. Бондаренко С.В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01: «Історія України» / С.В. Бондаренко. – Чернівці, 2006. – 21 с.
6. Бураковський О.З. Історія Ради Національностей Народного Руху України, 1989-1993 рр. Політологічний аналіз: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.З. Бураковський; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 1999. – 20 с.
7. Діденко Ю.В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01: «Історія України» / Ю.В. Діденко. – Миколаїв, 2009. – 19 с.
8. Кіндрачук Н.М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.М. Кіндрачук; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2010. – 16 с.
9. Кучерук М.С. Роль Народного руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002-2009 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.С. Кучерук; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2013. – 15 с.
10. Мардаренко О.В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1998 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» /

О.В. Мардаренко. – Одеса, 2007. – 18 с.

11. Овсієнко С.Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997-2002 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Л. Овсієнко; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2008. – 18 с.
12. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.А. Шановська; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2003. – 20 с.
13. Піпаш В.В. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Піпаш. – Ужгород, 2009. – 20 с.
14. Тиский М.Г. Народний Рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80-90-х років: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.Г. Тиский. – Л., 2005. – 20 с.
15. Шипотілова О.П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989-1996 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.П. Шипотілова. – Миколаїв, 2013. – 20 с.
16. Білецький В.С. Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989-1991 рр.) / В. Білецький. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. – 172 с.
17. Боротьба за незалежність України у 1989-1992 рр.: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову: Зб. документів і матеріалів / [упоряд. С.В. Бутко, С.В. Соломаха]. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2009. – 432 с.
18. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / [Упоряд.: В. Лозинський, О. Бажан, С. Власенко, А. Кентій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 454 с.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.32, спр.2658.
20. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р-4094, оп.8, спр.3.
21. ДАХО, ф.Р-4094, оп.8, спр.4.
22. ДАХО, ф.Р-4094, оп.8, спр.9.
23. ДАХО, ф.П-46, оп.47, спр.569.
24. Фомін О. Апаратні ігри: за і проти кого? / О. Фомін // Голос Таврії. – 1991. – № 1.
25. Програма Народного Руху України // Голос Таврії. – 1991. – № 2.
26. Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів // Голос Таврії. – 1991. – № 4.
27. Дніпро просить пощади // Голос Таврії. – 1991. – № 5.
28. Бондюченко В. Гримаси командно-адміністративної системи / В. Бондюченко // Голос Таврії. – 1991. – № 6.
29. Рух-прес повідомляє // Голос Таврії. – 1991. – № 7.
30. ДАХО, ф.П-46, оп.47, спр.393.
31. ДАХО, ф.П-185, оп.50, спр.44.
32. ДАХО, ф.П-146, оп.47, спр.375.
33. Хроніка опору: Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчинену так званім ГКЧП у серпні 1991 року / [упоряд. Л.С. Танюк]. – К.: Дніпро, Вік, 1991. – 455 с.
34. Зловещая цепочка // Херсонський вісник. – 1991. – 31 серпня.
35. Из Киева – на места // Херсонський вісник. – 1991. – 31 серпня.
36. Херсон – указания получены // Херсонський вісник. – 1991. – 31 серпня.
37. У нас все по старому... // Голос Таврії. – 1991. – №9.
38. Не сместь рассуждать // Херсонський вісник. – 1991. – 31 серпня.
39. 19 серпня: кто был кто // Херсонський вісник. – 1991. – 31 серпня.
40. ДАХО, ф.Р-4094, оп.8, спр.11.
41. Могильницький С. Серпень 91-го... як це було у нас / С. Могильницький // Голос Таврії. – 1991. – № 9.

Михайлов Володимир *Політичне протистояння Народного Руху України та Комуністичної партії на Херсонщині наприкінці 1980-х – 1991 рр.*

У статті досліджується суспільно-політична ситуація у Херсонській області напередодні утворення незалежної України.

Розкрито процес становлення та функціонування Херсонського крайового осередку Народного руху України та протидію комуністичної партії національно-державному відродженню у республіці. Проаналізовано ставлення до заколоту ГКЧП (ДКНС) комуністичної номенклатури регіону та демократичних сил. Визначено внесок НРУ Херсонщини у розбудову української державності наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.

Ключові слова: опозиційний рух, Народний Рух України, Комуністична партія України, ГКЧП (ДКНС), заколот, Херсонська область

Михайлов Владимир Политическое противостояние Народного движения Украины и Коммунистической партии в Херсонской области в конце 1980-х – 1991 гг.

В статье исследуется общественно-политическая ситуация в Херсонской области накануне образования независимой Украины. Раскрыт процесс становления и функционирования Херсонского краевого центра Народного движения Украины и противодействие коммунистической партии национально-государственному возрождению в республике. Проанализировано отношение к мятежу ГКЧП коммунистической номенклатуры региона и демократических сил. Определен вклад НДУ Херсонской области в развитие украинской государственности в конце 1980-х – начале 1990-х гг.

Ключевые слова: оппозиционное движение, Народного движения Украины, Коммунистическая партия Украины, ГКЧП, путч, Херсонская область

Mihaylov Volodymyr Political opposition of People's Movement of Ukraine and the Communist Party of the Kherson region in the late of 1980's – 1991

The socio-political situation in southern Ukraine in the late of the 80's – early 90-ies of XX century in this article is researched on the basis of the State archives of the Kherson region and periodicals Kherson. The author shows participation of People's Movement of Ukraine in the organization of such political activities as manifestations, massmeetings, pickets, which promoted the establishment of sovereign and democratic Ukraine and disseminated national ideas and ideals.

The regional specificity of functioning of People's Movement of Ukraine in the Kherson region is defined. The basic forms and methods of activities of non-governmental Society are revealed, his achievements in different spheres of social life are summarized, and the role of informal in the processes of Ukrainian national state revival is established. The opposition of Communist Party of the functioning of Kherson regional organization People's Movement of Ukraine is revealed.

The article tells about the events which took place in Kherson region in the last period of the USSR – before and during the GKChP (the State Committee for a State of Emergency) rebellion. On the basis of documents witnesses attitude toward rebellion and independence of the communist nomenclature of the region and opposition is analyzed, behavior of individual officials and ordinary citizens of our region, the position of state structures and public organizations in these dramatic days are revealed.

Keywords: People's Movement of Ukraine, oppositional movement, Communist Party of Ukraine, GKChP (State Committee for a State of Emergency), rebellion, Kherson region

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 06.06.2016 р.